

PRELIMINARNA ANALIZA IN RESTAVRIRANJE PAHLJAČ ZA RAZSTAVO *POD NAPOLEONOVIM ORLOM* V NARODNEM MUZEJU SLOVENIJE

Gojka Pajagič Bregar

249

IZVLEČEK

Avtorica predstavi izvor ter razvoj in vlogo pahljač v različnih obdobjih in okoljih. Obe pahljači iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije, ki sta bili analizirani ter restavrirani in konservirani za razstavo *Pod Napoleonovim orlom*, sta s preloma 18. v 19. stoletje. V prispevku sta najprej natančno opisani, sledijo rezultati in interpretacija analize EDS XRF in mikroskopske analize, izvedeni v laboratoriju Narodnega muzeja Slovenije, ter opis in interpretacija postopkov konserviranja in restavriranja. Na koncu so podana še priporočila za razstavljanje in shranjevanje v depoju.

Ključne besede: pahljače, restavriranje, konserviranje, analiza EDS XRF, razstavljanje, shranjevanje v depoju

ABSTRACT

The author presents the origin and development of fans in different periods and environments. The two fans from the collection of the National Museum of Slovenia, which were analysed, restored and conserved for the exhibition *Under Napoleon's Eagle*, date from the turn of the 19th century. The article first describes the fans in detail, followed by the results and interpretation of the EDS XRF and microscopic analyses, performed at the laboratory of the National Museum of Slovenia, and a description and interpretation of the conservation and restoration procedures. It concludes with recommendations for exhibiting the fans and storing them in the museum depot.

Keywords: fans, restoration, conservation, EDS XRF analysis, microscopic analysis, exhibiting, storing

Uvod

Skozi zgodovino se je prvotna funkcija pahljače spreminjala, kot so se spreminjali tudi njena oblika in materiali, iz katerih so izdelovali list in nosilo pahljače.

Ta beli let, ki sklene se. Tako francoski pesnik Mallarmé upodobi hitri gib pahljače (Baró; Escoda 1957: 3). Pahljača zanj in še za marsikoga ni zgolj uporabni predmet. Je dosti več; pahljača je tesno povezana z življenjem posameznika, z njegovim razmerjem do drugih, z razmerji v družbi. Nemalokrat predstavlja krhko mejo med zasebnim in javnim svetom. Njena simbolika je velika: za nekatere je kakor "krik bežne lepote,

za druge krhka obluba sreče” (Baró; Escoda 1957: 3). V številnih proznih delih in v poeziji¹ najdemo opise pahljače, izvemo, kdaj in kako so jih lastniki razprli, čemu so služile. Zdi se, da so pahljače vtkane v izjemno pretanjeno civilizacijo in kulturo, kjer so odnosi med ljudmi podrejeni pričakovanjem, družbenim normam, zato so gibi pahljače nemalokrat previdni in sramežljivi, pa tudi odločni, kot so odnosi sami.

Nastanek in razvoj pahljače

250

Kako je nastala pahljača, lahko le ugibamo, kajti te uganke arheologi doslej niso mogli rešiti. Najverjetneje, pravijo, izvira iz časov, ko je človek udomačil ogenj, ki ga je bilo treba vzdrževati. Najstarejša besedila, v katerih je govora o pahljači, so pisana v sanskrtu (Baró; Escoda 1957: 4). Pravi razvoj pa pahljača doživi v starem Egiptu, ko je bil v rabi *flabellum* ali odganjalec muh, s katerim so faraone branili pred muhami, ki jih je bilo na jugu Sredozemlja vse polno (Armstrong 1974: 15–16).

Prve pahljače v Egiptu, na Kitajskem in v Indiji so bile v obliki zaslona, kar pomeni, da jih ni bilo mogoče zložiti. Hebrejci pahljač niso več uporabljali za zaščito kralja, marveč so z njimi ščitili boga. V Mezopotamiji so kraljevo povorko spremljali tudi nosači odganjalcev muh. Odganjalci muh so bili izdelani iz konjske žime. Nosači so spremljali tiste, ki so nosili kraljev sončnik (Armstrong 1974: 16).

V stari Grčiji so bogove pogosto upodabljali s pahljačo, kot npr. Jupitra Myiodesa (Armstrong 1974: 16). Pahljače so navadno izdelovali iz listov mirte, akacije ali lokvanja. Že v 4. in 5. stoletju pr. n. št. postanejo neke vrste modni dodatek za ženske. Še več, pri Etruščanih in starih Rimljanih je veljalo, da ni ženske oprave brez pahljače. Pod vplivom Bizanca jih začnejo uporabljati pri religioznih obredih (Armstrong 1974: 18).

Preko Koreje se pahljača znajde na Japonskem. Tam v 7. stoletju izumijo zložljivo pahljačo. Legenda pravi, da jo je iznašel neki japonski obrtnik, navdih zanj pa je dobil, ko je opazoval netopirja, kako zloži in razprostre krila (Armstrong 1974: 12–13).

V srednjem veku poznajo odganjalce muh narejene iz konjske žime in nasajene na dolga držala. Na Kitajskem še danes hranijo najstarejši primer pahljače iz 7. stoletja. Tudi ta pahljača je zgolj neke vrste zaslon in šele dosti kasneje Kitajci začnejo izdelovati nekakšne zlomljene pahljače iz trakov.

Leta 1540 Portugalci ob vrnitvi z Japonske prinesejo tudi japonske pahljače in jih z lizbonskega trga razširijo po vsej Evropi (Baró; Escoda 1957: 5). V Italiji se takoj navdušijo nad njimi. Za razširjenost njihove rabe je zaslužna predvsem Katarina Medičejska (Armstrong 1974: 21). Zaradi nje jih vzljubijo na francoskem dvoru in francoski proizvajalci dišav pričnejo proizvajati značilno poslikane pahljače.

¹ Jovan Dučić v svoji pesmi *Dubrovački madrigal* opisuje ples v Knežji palači, radost plesalcev, povablence v črnem zamu in povabljenke v beneški svili, predvidljive pogovore o pogumu, pesništvu in vinu pa o filozofiji starega Platona ali sholastiki svetega Avguština. Po tem opisu uglajenih in radostnih družabnih odnosov se dotakne *svojih* otožnih občutkov. “Mi ćemo, međutim, sesti u dnu sale, u meke fotelje, ne slušajuc’ tezu, i napisacu vam, hitro, k'o od šale, jedan tužan sonet na vašu lepezu.” (“Midva pa bova sedela v mehkih naslonjačih tam nekje na koncu dvorane, ne bova slišala, kar bodo drugi govorili, jaz pa vam bom z lahkoto in hitro napisal otožen sonet na vašo pahljačo).

Za časa Ludvika XIV. ustanovijo ceh izdelovalcev pahljač (1678). V njem so se združili tisti, ki so izdelovali nosila za pahljače, tisti, ki so gubali liste, in tisti, ki so liste nasajali na nosila.

V prvem četrtletju 18. stoletja so v Evropi pod kitajskim vplivom še zmeraj cenili majhne *zlomljene* pahljače. Sredi 18. stoletja jih začnejo izdelovati bolj množično, kajti pahljača ni smela manjkati v poročni košarici.

V 18. stoletju oblikujejo modele za gubanje pahljač, kar privede do množične proizvodnje. Takrat prvič proizvedejo serije posameznih pahljač, ki jih tudi potiskajo. Govorimo o tako imenovani prvi zlati dobi pahljače.

Za pahljačo je značilno, da zaživi in ponikne ob spremembi mode. Na srečo se moda ne spreminja hitro. Ko se spremenijo razmerja med stanovi, se spremeni tudi oprava, ki ta razmerja vidno označuje. Tedaj nastopi nova moda. Ni nujno, da je pahljača del nje. Ko v Franciji nastopi neoklasicistična moda, znova pridejo v rabo majhne, očarljive z bleščicami posute tilaste pahljače.

251

Leta 1798 odkriti postopek litografije je omogočil razmnoževanje posameznih risb, ki so jih nato ročno kolorirali (Armstrong 1974: 115). V 18. stoletju so poslikavo pahljač obravnavali še kot obrobno umetnost, zato so takratne poslikave brez podpisov poslikovalcev. Znano je, da so liste pahljač okraševali že Watteau, Boucher in Fragonard (Armstrong 1974: 43). V 19. stoletju pa se na njih znajdejo imena še drugih velikih slikarjev, kot so Manet in Renoir, ki sta nanje slikala miniature, Pissaro, Gauguin in drugi. Zlagoma se pahljača prelevi v pravo umetniško delo.

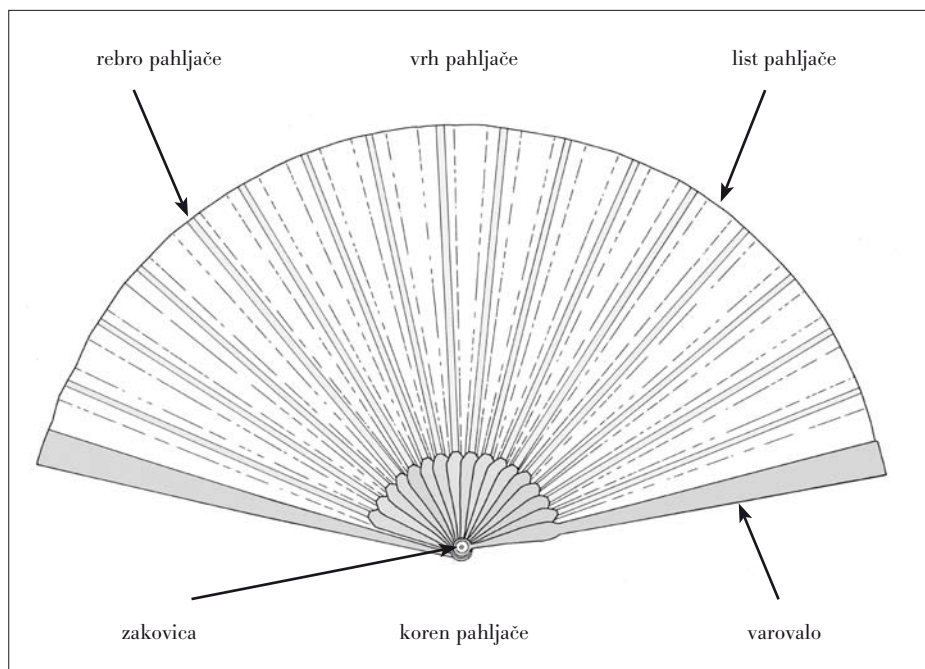
Materiali za izdelavo

V stari Indiji so pahljače izdelovali iz listov lokvanja ali bananovca pa tudi iz pavjega perja. Peresa in bambusove liste je kasneje nadomestila bela svila, sprva vezena, pozneje poslikana. Nazadnje so jih pričeli izdelovati iz ptičjega perja.

Varovala pahljač so tako na Vzhodu kakor tudi v Evropi pogosto izdelovali iz dragocenih materialov, kot so slonovina, bela biserna matica, orientalska biserna matica, črna biserna matica, želvovina, roževina. Izdelovali so jih iz kosti pa tudi iz dragocenega lesa. Markiza de Pompadour je na primer oboževala pahljače iz slonovine (Armstrong 1974: 152). Na Vzhodu so za izdelavo lesenih pahljač najpogosteje uporabljali sandalovino, v Evropi pa cedrov ali hruškov les (Weber 1984: 5). Za list pahljače so uporabljali papir, pergament in druge kože, perje, liste rastlin, slamo in kasneje tudi strojno čipko.

V 18. stoletju, ki je za našo obravnavo najpomembnejše, so uporabljali papir, kadar so želeli poslikane pahljače, svilene pa so včasih posuli ali izvezli z bleščicami. Za 19. stoletje, v katerem so sicer uporabljali enake materiale kot v 18., je značilno, da je bilo nosilo pahljače izdelano večinoma iz kosti in roževine, listi pa iz različnih materialov: barvno litografirane papirja, labodje kože, čipk, satena, tila, organdi svile, včasih tudi iz vezenin in luskin.

V 20. stoletju nosila pahljač postanejo vse manj dragocena. Največkrat so iz lesa in kosti, listi pa iz industrijskih čipk, perja, luskin in papirja.

Zgradba pahljače (risba: Ida Murgelj)

Spreminjajoča se namen in funkcija pahljač

Čeprav so pahljače navadno povezovali s salonskim življenjem, so skozi zgodovino služile različnim namenom. Uporabljali so jih pri pomembnih obredih, religioznih in dvornih ritualih, pri čemer je bilo treba strogo upoštevati pravila obnašanja. Pahljače so se pojavljale v različnih kontekstih, včasih celo na bojnem polju, kjer so jih npr. kitajski poveljniki uporabljali, da so z njimi svojim četam nakazali smer, v katero naj gredo (Baró; Escoda 1957: 4).

Raba in uporaba pahljače se je skozi stoletja spreminjala. Svojo vlogo je odigrala na primer ob pozdravu, drugič ob izdajanju ukaza, tretjič ob posredovanju določenega sporočila. Včasih je bila znak moči in oblasti, drugič spet simbol sreče in nebeškega miru.

Za različne priložnosti so bile v rabi različne pahljače: za gledališče, za žalovanje, za poroko itd. Postale so nepogrešljiv del celostne podobe ženske in so povsem zamenjale in nadomestile nekoč tako cenjeni robček.

Ker so imele pahljače skozi zgodovino poleg estetske in uporabne funkcije tudi močno simbolno funkcijo, ni nenavadno, da so jih na posameznih dvorih pogosto podarjali ob protokolarnih darovanjih (Armstrong 1974: 57).

Motivi poslikav

V 18. stoletju se na pahljačah znajdejo motivi, ki jih srečujemo tudi v klasicističnem slikarstvu: mitološki, zgodovinski in religiozni. Poleg tega najdemo naslikane dogodke in prizore iz vsakdanjega življenja. Najpogostejše srečujemo motive zaljubljenosti, ljubezni, poroke, zvestobe. Pomembne so tudi pastoralne teme (O'Hara 1986: 107) in motivi odkrivanja narave. V 19. stoletju so motivi naturalistično obdelani. Gre za dogodke in prizore iz vsakdanjega življenja. Na nekaterih pahljačah je moč odkriti upodobitve življenjskih dogodkov in prelomnic, kot so rojstvo, poroka, smrt, žalovanje. Predvsem pa v 19. stoletju prevladujejo simbolični motivi časa, mladosti in ljubezni. Na koncu 19. stoletja se v posameznih deželah razvije tudi izdelava majhnih cenjenih pahljač, ki jih uporabljajo v reklamne namene ali za to, da z njimi vzbujajo smeh.

253

Pahljača z inv. št. N 1428 in pahljača z inv. št. N 1353 v hrambi Narodnega muzeja Slovenije

V Narodnem muzeju Slovenije hranimo resda manjšo, a z različnih vidikov zanimivo in vredno zbirko pahljač, ki je sestavni del širše zbirke tekstila. V hrambi imamo tudi 23 pahljač, ki jih je muzej leta 1977 s sredstvi KSS (Kulturniška skupnost Slovenije) odkupil od Ivana Kraševca z Vrhnike². Kraševce jih je podedoval po svoji teti, ta pa po svoji gosposdarici, pri kateri je služila v Gradcu.

Pahljača z inv. št. N 1428 pred restavriranjem (foto: Tomaž Lauko)

² Iz dokumentacije Narodnega muzeja Slovenije je razvidno, da so 23 pahljač kupili od Ivana Krašovca z Vrhnike decembra 1977 za 36,500 din. To je zapisano v aktu 06-190/77, ki ga hrani NMS. Na dokumentacijskem kartonu je zapisano tudi: "Po ocenitvi, opravljeni med obema vojnoma v Avstriji, je bila pahljača vredna 120 šilingov (gl. prepis cenilnega lista Fächim Futteral št. 4 Deutsch um 1820 aus Senoschetsch 12). Po listku privezanem na pahljači pomeni 12 120 Šilingov."

Pahljača z inv. št. N 1353 pred restavriranjem
(foto: Tomaž Lauko)

Detajl poškodbe (foto: Tomaž Lauko)

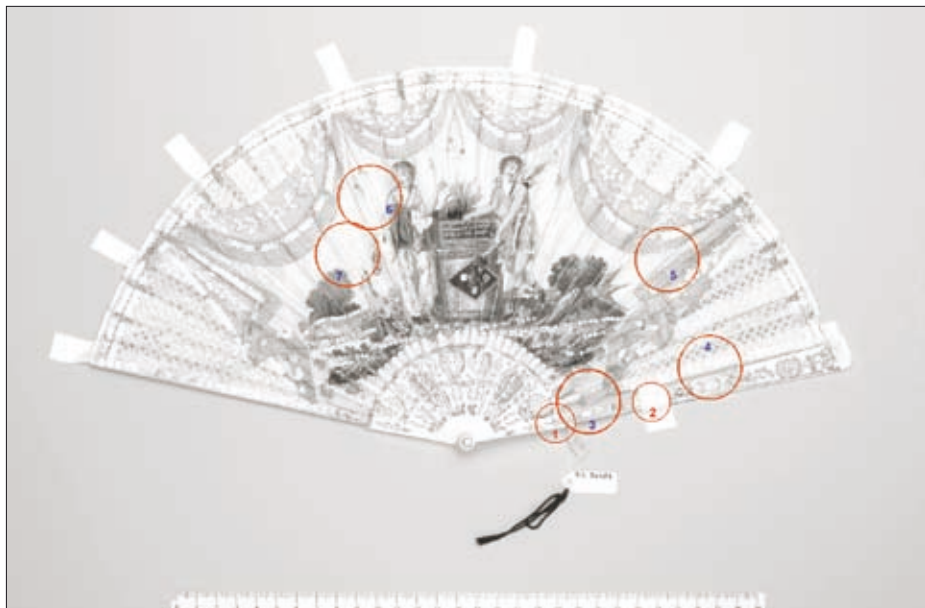
254

Predstavljeni pahljači iz te zbirke sta s preloma 18. v 19. stoletje. Hranjeni sta bili v depoju "Arkade", ki se je nahajal v delu Uršulinskega samostana. Bil je elektronsko varovan, ni pa imel klimatskih naprav za čiščenje zraka in ohranjanje konstantne vlažnosti in temperature. Klimo smo stalno nadzorovali in skrbeli za prezračevanje, nadzorovali pa smo tudi morebiten razvoj plesni, mikroorganizmov in prisotnost insektov.

Pahljači sta bili skupaj z ostalimi iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije hranjeni v starejšem lesenem predalniku, obloženem z brezislinskim papirjem in zaviti v bel klobučevinast papir. Hranjeni sta bili v zaprtem stanju, brez trdne opore, vendar zaščiteni pred vplivi sosednjih materialov in UV-sevanjem.

Pahljači smo konservirali in restavrirali za razstavo *Pod Napoleonovim orlom*. Po razstavi bosta shranjeni v novem depoju Narodnega muzeja Slovenije na Metelkovi ulici 1.

Pahljačo z inventarno številko N 1428 uvrščamo med majhne pahljače, saj njeni varovali merita le 18 centimetrov, polmer v razprtem stanju pa 36 centimetrov. Varovali sta izdelani iz zeleno pobarvane kosti, perforirani in okrašeni z inkrustracijo posrebrjenih lamel. Zaključuje ju šestnajst lesenih paličic. Koren pahljače v izmeri 4,5 centimetra je tako kot varovali narejen iz pobarvane kosti. Na mestu, kjer se paličice polkrožno zožijo in sploščijo, so na kost pritrjene tanke, približno tri milimetre debele lesene paličice. To je tudi najbolj obremenjeno mesto, saj prav paličice nosijo celoten list pahljače. Na tem delu je pahljača zelo krhka in največ poškodb se zgodi prav tu. Pri pahljači z inventarno številko N 1428 sta poškodovani obe varovali. Verjetno se je to zgodilo že zdavnaj, o čemer pričajo prejšnja restavriranja. Desno varovalo je podloženo s kovinsko ploščico, ki še vedno drži poškodovani ploščici skupaj. Levo varovalo so ob restavriranju podložili z blagom, ki se je naknadno odlepilo, kar je povzročilo zategovanje lista po celi dolžini in nastanek velike raztrganine. V platneni vezavi tkana zelena svila tvori list pahljače. Posuta je z bleščicami, ki so smiselno razporejene v harmonično kompozicijo štirih ovalov z vazami in treh cvetlic med njimi. Ovali so podprti s stebri, ki jih sestavljajo štirje nizi bleščic z izhodiščem centimeter nad korenem pahljače. Stranske dele stebra tvorita niza iz okroglih bleščic, v sredini potekata dva niza bleščic v obliki rozet. Iz mesta, kjer se stikata steber in oval, se somerno levo in desno izvijeta z listki okrašeni vitici. Dve

1 in 2: zlomljeno varovalo; 3–10: perforacije na tekstilu (foto: Tomaž Lauko)

takšni vitici tečeta tudi skozi središča cvetov. Prostor med ovali in cvetovi je perforiran in kot aplikacija podložen z bombažnim tilom, ki celoti daje videz lahкотnosti in zračnosti. Svila je pritrjena na paličice v dveh plasteh, z averza in reverza paličic. Vrh pahljače je zaključen z zapognjenim pozlačenim papirjem v širini treh milimetrov, ki spaja obe plasti tekstila, obenem pa je tudi dekorativen. Ob odpiranju in zapiranju se pahljača na 35 mestih pregane, kar dodatno obremenjujejo tkanino, ki je prav na pregibu nadvse občutljiva in pogosto poškodovana. Velika poškodba je nastala ob desnem varovalu in ob korenu lista. Pozlačeni kovinski lističi različnih oblik so večinoma potemneli. Na tekstil so pršiti s sukanecem. Šivi na averzu pahljače so samoumevni in le malo opazni, na reverzu pa so lepo vidni šivi iz belega sukanca, šivani tako, da nenamerno tvorijo vzorec. Sukanec in šivi na zgornjem delu pahljače so popolnoma ohranjeni in trdni. Ob zaključku korena pahljače so na kost izmenično nalepljene pozlačene gravirane rozete in trikotni elementi. Prvotno je bilo osem rozet in osem trikotnikov. Trikotniki so ohranjeni vsi, manjkajo pa rozete, in sicer druga v vrsti, peta in osma pa sta bili med prvim restavriranjem najverjetneje nadomeščeni z bakrenima ploščicama. Bleščice so, vsaj tako kaže vzorec, ohranjene vse, le ob nizu, ki teče ob desnem varovalu in sestoji iz 26 bleščic, manjka petnajsta – šteto od zgoraj. Niz nad levim varovalom ima 28 bleščic in je ohranjen v celoti. Ob vrhu, pod samim pozlačenim zaključkom lista pahljače potekata dva niza okroglih kovinskih ploščic premera štiri milimetre, med njima pa teče 1,3 centimetra dolg in 0,8 centimetra širok nepretrgan niz iz 32 ploščic.

Pahljača z inventarno številko N 1353 je imela staro inventarno številko K 20484 zapisano na lističu, ki je bil z vrvico privezan na obroček pahljače. Na papirju, v katerega je bila zavita, se inventarna številka znova ponovi, ravno tako na tulcu, v

katerem je bila originalno shranjena. Njena nova inventarna številka je N 1353. Pahljača je bila v slabem stanju. Varovalo je dolgo 19,5 centimetra, tako da polmer pahljače v razprtem stanju meri 37,1 centimetra. Varovali sta iz kosti, ki je perforirana in okrašena s kovinsko inkrustacijo, 16 paličic, ki so sestavljene iz dveh materialov, zaključita dve iz istega materiala izdelani varovali. Paličice ob korenu pahljače so izdelane iz kosti s kovinsko inkrustacijo, po približno 4,4 centimetra pa se ravno zaključijo in zelo zožijo ter sploščijo. Tu so na kost pritrjene tanke trimilimetrske lesene paličice. Na tem delu je pahljača zelo krhka in se upogiba, saj tanke paličice nosijo breme celotnega lista. To je tudi mesto, na katerem pride do največ poškodb. V našem primeru sta poškodovani varovali, in sicer desno na dveh mestih in levo na enem mestu. List pahljače je iz bele svile, ki je tudi nosilec vzorca iz pozlačenih kovinskih ploščic različnih oblik. Svila je pritrjena na paličice v dveh plasteh, z averza in reverza paličic. Ob vrhu je list zaključen z zapognjenim pozlačenim papirjem v širini treh milimetrov. Zaključek spaja obe plasti tekstila, obenem pa tudi dekorativno zaključuje celoto.

Ob odpiranju in zapiranju se pahljača na 34 mestih pregane, kar obremenjuje tkanino, ki se ravno na teh mestih zelo rada prelomi in preperi. Pri pahljači z inventarno številko N 1353 so nastale poškodbe pri drugi, sedmi, osmi, enajsti, dvanajsti, trinajsti, štirinajsti, petnajsti, petindvajseti, osemindvajseti, trideseti, enaintrideseti, dvaintrideseti in triintrideseti paličici. Velika poškodba je ob desnem varovalu, in sicer po celi dolžini, ter ob korenu lista.

Kovinski deli, posrebrene lamele ter pozlačene bleščice in nitke za vezenje so izgubili lesk in potemneli. Vse to je na tekstil pritrjeno s sukancem. Šivi na averzu pahljače so zakriti in manj opazni, na reverzu pa so lepo vidni in tečejo tako, da tvorijo ritmičen vzorec. Sukanec in šivi na zgornjem delu pahljače so popolnoma ohranjeni in trdni. Koren pahljače v višini 5,5 centimetra je perforiran in okrašen v tehniki intarzije s posrebrenimi lamelami. Lok korena pahljače zaključí niz pozlačenih bleščic, od 34 prvotnih manjkajo tri, in sicer druga, enaintrideseta in štirintrideseta. Nad lokom se ustvari prostor, ki je namenjen osrednjemu prizoru in je obrobjen z draperijo, narejeno iz kombinacije večjih in manjših bleščic. V sredini je naslikana ara, ob njej stojita dve figuri, levo dekliska in desno deška, ki gledata vsaka v svojo stran. Ara in obe figuri so naslikane v akrilni tehniki, draperija pa je namenoma poudarjena z nizi drobcenih pozlačenih in posrebrenih bleščic. Obraza sta posebej naslikana na papir v maniri miniature in naknadno prilepljena. Na ari gori ogenj, pod njim je na črni partiji napis v francoščini: *L' amour et la fidélité éclairent ma pensée* (slov.: Ljubezen in zvestoba kažeta luč mojim mislim).

V rombu spodaj je narisana mačeha, na katero opozarja deška roka z navzdol obrnjeno gorečo baklo. Figuri sta postavljeni v arkadijsko pokrajino. Ob dečku sta upodobljena dva golobčka, ki se kljuvata. Deček ima perutničke in rog s puščicami – podoba bi lahko bila Amor. Deklica v levici, s katero se je naslonila na aro in jo vzdignila kvišku, drži prstan, v desnici pa dva zelena venčka. Ob njej je upodobljen pes, ki jo vdano gleda. Ali gre za naslikan prizor Amorja in Psihe, ki je bil pogost motiv tudi na pahljačah tistega časa? Je to morda poročna pahljača?

1 in 2: poškodbe varovala; 4–7: perforacije tekstila (foto: Tomaž Lauko)

Prizor se zaključí z bogato draperijo, mojstrsko ustvarjeno iz pozlačenih bleščic različnih velikosti. Med valujočo draperijo bleščic in resic iz kovinskih niti in ponovljenih vencev bleščic je zgoraj v beli svili, na aplicirani podlagi iz bombažnega tila, izvezena girlanda cvetlic. Ob straneh in nad giralando so prišite drobne pozlačene bleščice. Celoto zaključita dva niza večjih pozlačenih bleščic in na vrhu pozlačen papir, ki drži skupaj spodnjo in zgornjo svilo. Glede na poškodbe svilene podlage, ki se kažejo kot dolge razpoke, lahko trdimo, da so bleščice kljub rahli potemnelosti dobro ohranjene in jih manjka le malo.

Analize pahljač z inventarno številko N 1353 in N 1428

Zaradi različnih lastnosti materialov, iz katerih sta narejeni pahljači, je bilo potrebno natančno določiti sestavo posameznega materiala in se na podlagi raziskav odločiti za primeren konservatorsko-restavratorski postopek.

Pahljači sta vpisani v konservatorsko-restavratorski dokumentacijski program Patino pod številko 529/2009. Analize z metodo EDS XRF je izvedel inž. Zoran Milič v laboratoriju Narodnega muzeja Slovenije. Uporabil je napravo X-Ray Analyzer Model PEDUZO 01/Am/Sip-250, ki so jo izdelali na Institutu Jožef Stefan. Metoda poda kvantitativno elementarno sestavo kovine na osnovi karakterističnih energij v rentgenskem delu spektra. V spektrih analiziranih vzorcev se poleg elementov, ki sestavljajo pahljačo, pojavljajo v majhni količini tudi elementi iz aparature (Ni, Pb, Ag). Ker so vzorci majhni in ker so nerazdružno vgrajeni v celoto (pahljačo), jih ni bilo moč izločiti, četudi bi bilo potrebno. Zaradi tega in zaradi velikosti ter geometrije vzorca in geometrije aparature so analize zgolj kvalitativne narave. Navedeni kvantitativni rezultati so le približni in služijo za oceno količine navzočih elementov na označenih delih pahljače.

Mesta, na katerih so bile narejene analize (foto: Tomaž Lauko)

Pahljača z inv. št. N 1353 – rezultati analize in interpretacija

Mesto analize	%Ag	%Cu	Au	%Pb
1	55,5	44,5	+	
2	+	100	+	
3	+	100	+	
4	+	100		+
4a				100
5	+	100	+	

Mesto 1

Stranska nosilca pahljače sta izdelana iz snovi, prekrite s pločevino. Pločevina je pozlačeno srebro z nizko vsebnostjo srebra.

Mesto 2, mesto 3

Okrasne ploščice so izdelane iz bakra, ki je najprej posrebren in nato še pozlačen.

Vezenina je izdelana iz bakrene žice, ki je sprva posrebrena in nato še pozlačena.

Mesto 4

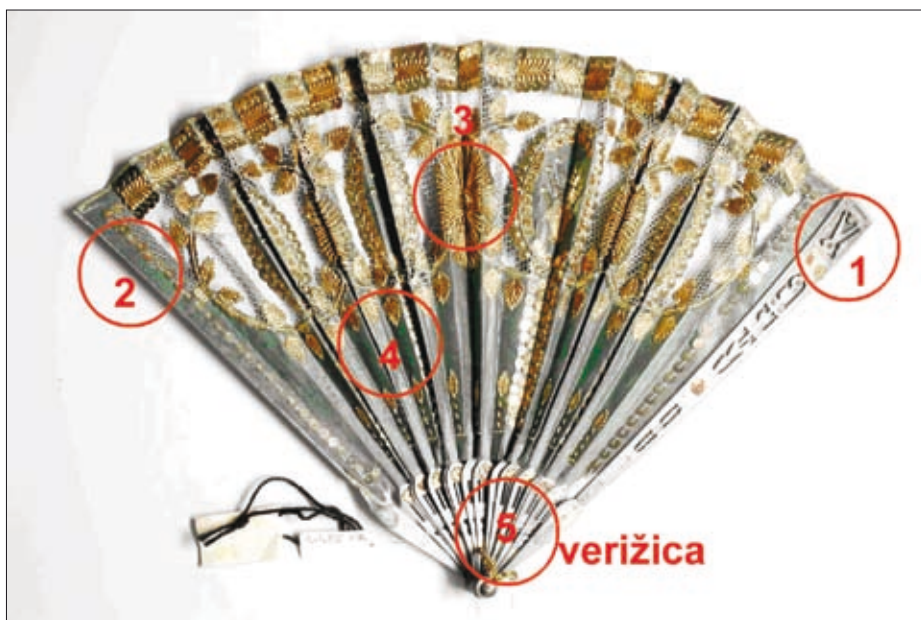
Kovinske ploščice na obleki so izdelane iz posrebljenega bakra.

Mesto 4a

V barvi, s katero so izrisani motivi, je svinčevo bela barva.

Mesto 5

Kovinske ploščice na obleki so izdelane iz bakra, ki je najprej posrebren in nato še pozlačen.

259

Mesta, na katerih so bile narejene analize (foto: Tomaž Lauko)

Pahljača z inv. št. 1428 – rezultati analize in interpretacija

Mesto analize	%Ag	%Cu	Au
1	43,5	56,5	+
2	+	100	
3	+	100	+
4	+	100	+
5	+	100	

Mesto 1

Stranska nosilca pahljače sta izdelana iz snovi, prekrite s pločevino. Pločevina je pozlačeno srebro z nizko vsebnostjo srebra.

Mesto 2

Okrasne ploščice so iz posrebrenega bakra.

Mesto 3

Vezenina je izdelana iz bakrene žice, ki je najprej posrebrana in nato še pozlačena.

Mesto 4

Okrasne ploščice so izdelane iz bakra, ki so ga najprej posrebrili in nato še pozlatili.

Mesto 5

Veržica je izdelana iz posrebrenega bakra.

260

Za tekstilne dele pahljač smo izvedli mikroskopske analize. Tekstil na obeh pahljačah pokriva celotno površino lista pahljače, je podlaga za poslikavo, obenem pa ima tudi vlogo nosilca kovinskih ploščic. Analizirali in določili smo sestavo obeh tkanin, ki tvorita list pahljače, in niti, s katerimi so prišite bleščice.

Pri odvzemu vzorcev, še posebej pri tako majhnih predmetih, je potrebno paziti, kje se vzorec odvzame, da s tem ne posegamo v integriteto artefakta ali ga dodatno ne poškodujemo. Paziti moramo tudi, da so vzorci čisti in primerni za raziskavo. Analiza tekstilnih vlaken vsebuje določanje sestave vlaken, določanje tipa in gostote tkanja ter test obstojnosti barv.

Pri identifikaciji naravnih vlaken se poslužujemo mikroskopiranja. Ob tem ugotavljamo morfološke značilnosti vlaken, prerez, kemično reakcijo obarvanja z določenimi reagenti, reakcije nabrekanja in topnosti vlaken.

Pri odvzemu tekstilnih vzorcev je potrebno odvzeti vzorce vseh tekstilnih komponent: lista pahljače v smeri osnove in votka ter sukanca, s katerim so prišite kovinske ploščice. Vzorci tila so pokazali, da gre za bombaž. Morfološke karakteristike so: cevasta oblika s številnimi zavoji v obliki nesklenjene ležeče osmice. Število zavojev, smer in naklon so različni. V sredini vlakna teče lumen, ki je lahko tudi neopazen. Til obeh pahljač, kot tudi niti, s katerimi so prišite bleščice, je bombažno vlakno.

List obeh pahljač je narejen iz dveh plasti svile. Vlakna so pod mikroskopom gladka, ravna in rahlo prozorna, tipična za svilo.

Gostoto tkanja določamo s štejetjem niti v smeri votka in osnove na kvadratni centimeter tkanine. Pri pahljači z inventarno številko N 1353 je bila ob štejetju na treh mestih gostota 40/42, pri pahljači z inventarno številko N 1428 pa 26/32.

Test obstojnosti barv na mokro pranje s površinsko aktivnimi sredstvi določamo tako, da vzorce vlaken za nekaj ur namočimo v kopel, ki jo bomo uporabili za pranje. Vzorce nato vložimo v "sendvič" iz dveh opranih bombažnih tkanin in dveh mehkih vpojnih tkanin z imenom molton. To položimo med stekelca, ki jih lahko naknadno še obtežimo. Po sušenju pogledamo, ali se je podloga obarvala, in na osnovi obarvanosti določimo postopek pranja. V našem primeru je zelena pahljača z inventarno številko N 1428 puščala sledove barve.

Konservatorsko-restavratorski postopki

Pahljači sta sestavljeni iz več različnih kompozitnih materialov, ki zahtevajo različno obravnavo, pa tudi izbiro konservatorsko-restavratorskega posega. Ob tem je nujno paziti na specifičnosti vsakega materiala posebej, obenem pa upoštevati lastnosti vseh materialov skupaj (Vilman 2003: 36).

Obravnavani pahljači ni bilo potrebno razdirati. Postopek konserviranja in restavriranja je potekal pri obeh pahljačah v enakih etapah³.

Najprej smo ju z mehkim čopičem razprašili in z njiju odstranili vse umazane delce. Sledilo je pranje tekstilnih delov z mešanico etilnega alkohola in destilirane vode v razmerju 70 : 30. Enako mešanico smo uporabili tudi za čiščenje kovinskih ploščic in bleščic. Čistili smo jih zelo previdno, delno tudi pod mikroskopom. Na enak način smo očistili tudi varovali. Lamele, ki so bile mestoma zavihane, smo zravnali in ponovno nalepili na prvotno mesto s paraloidom B 72 v acetonu. Zaradi krhkosti listov pahljač smo se odločili, da bomo celoto podložili z svilenim crepelinom po vsej površini lista. Tako smo lista utrdili in ju delno razbremenili teže. Predele pri varovalih, ki sta bili zelo poškodovani in razparani, smo dodatno utrdili s podlaganjem najtanjšega japonskega papirja. Na vzorcih smo predhodno naredili poskus lepljenja s škrobnim lepilom in metilceluloznim lepilom. Ker se je slednje bolj obneslo, smo z njim prilepili crepelin na reverzu ob samem vrhu pahljač. Tako je crepelin postal tudi podlaga za šivanje perforacij. Te smo z restavratorskim vbodom s kot las tanko svileno nitjo pritrdili na crepelin. Manjkajočih bleščic nismo nadomeščali.

261

Na drugo rebro pahljač smo pritrdili še novo inventarno številko.

Priporočila za shranjevanje in razstavljanje

V muzejih hranimo raznovrstno gradivo, zato ne morejo za vse predmete veljati enaka pravila in enaki načini pisanja inventarnih števil. Inventarna številka ne sme ogrožati predmeta, ki ga z njo opremimo. Pozorni moramo biti na to, da so inventarne številke na podlagi vidne in da predmete ob iskanju njihovih inventarnih številk čim manj prestavljamo. Posebej problematični so predmeti iz tekstila. Inventarnih števil ne smemo nikoli pisati neposredno na njih. Tekstilije označimo tako, da na original prišijemo nosilni trak z natisnjeno ali s črnilom napisano inventarno številko. Trak pritrdimo, ko se je napis na njem že posušil oziroma po tistem, ko napis že izvezemo. Uporabljamo le čiste tekstilne trakove iz bombaža ali svile, odvisno od vrste tekstilij, ki jih inventariziramo.

Še posebej so občutljivi predmeti iz več materialov. To so tako imenovani sestavljeni ali kompozitni predmeti. Med takšne uvrščamo tudi pahljače. Inventarno številko v tem primeru napišemo na trak, ki ga ovijemo okoli prvega rebra in nato zašijemo (Bregar 2006: 10).

Obe obravnavani pahljači sta še vedno krhki in občutljivi. Močno sta bila poškodovana predvsem svilena lista. Še posebej poškodovana in preperela so vlakna na pregibih in ob korenih listov. Natrgan in odlepljen je bil tekstil ob varovalih. Kovinske

³ Pahljači je pod strokovnim vodstvom Gojke Pajagič Bregar restavrirala Ana Resnik.

ploščice so čvrsto prišite na lista. Odpadlo jih je le nekaj ob varovalih in korenih listov.

Zaradi naštetega smo sklenili, da pahljači, čeprav sta restavrirani, v bodoče hranimo razprti (Lemberg 1988: 36–37). Zaradi njune krhke strukture pa smo pri tem uporabili podporno podlogo, ki razbremenjuje njuno težo in nima škodljivega vpliva na njune kompozitne materiale (Landi 1998: 172). Pri obdelavi podporne podloge je potrebno podporo prilagajati obliki ter naklonu paličic in lista pahljače (Webber 1984: 50).

262

Za izdelavo podloge za pahljačo smo izbrali debelejši brez kislin karton. Nanj smo ob desnem robu prilepili manjši podporni konstrukt, ki tako podpre pahljačo na njenem najbolj občutljivem delu, da lahko mirno počiva v vsej svoji lepoti. Celoto smo nato oblekli v poprej oprano svilo smetanove barve. Tako so pahljače pripravljene za shranjevanje, obenem pa tudi za razstavo.

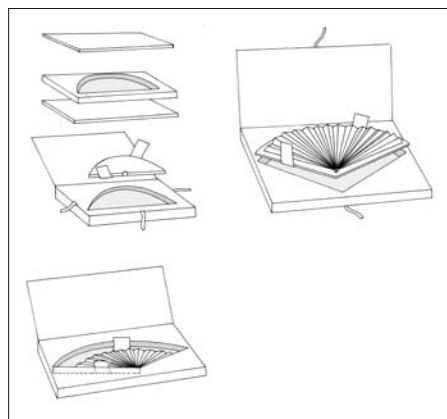
Na podporno podlogo smo ob straneh pritrdili še dve držali iz opranega bombaža, ki služita za lažje manipuliranje z artefaktom ob dviganju in polaganju v kartonsko škatlo (Webber 1984: 50).

Za varno shranjevanje v depoju so pomembne: konstantna relativna vlaga ter konstantni temperatura in svetloba.

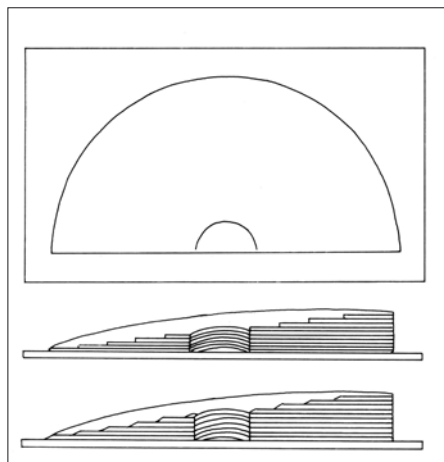
Priporočamo relativno vlago med 50 % in 55 %, temperaturo 18 ± 22 °C in osvetlitev 50, največ 55 luksov (lx), še bolje pa je, da je artefakt v temi.

Pri razstavljanju tekstilnih artefaktov moramo biti vselej zelo previdni. Veliko škodo lahko predmetu povzročijo vlaga ter neprimerni svetloba in temperatura v razstavnih prostorih. Tudi čas trajanja razstave je pomemben dejavnik pri varovanju in ohranjanju tekstilne dediščine. Nekateri so mnenja, da tekstilne muzealije ne smemo razstavljati več od dveh mesecev, drugi zopet dovoljujejo pol leta.

Tekstil naj bi razstavljali na inertnih materialih in čim manj osvetljenega (50 luksov). Ob domiselni rešitvi lahko oblikovalec nevarnosti, ki pretijo tekstilu, uporabi v prid artefaktov in jim z zmanjšano svetlobo da pridih žlahtnosti in skrivnosti.

Predlog škatle za shranjevanje pahljač (risba: Ida Murgelj)

Podloga za pahljačo (risba: Ida Murgelj)

Pahljača z inventarno številko N 1353 po restavriranju (foto: Tomaž Lauko)

Pahljača z inventarno številko N 1428 po restavriranju (foto: Tomaž Lauko)

Zaključek

Pahljači, o katerih govorimo v razpravi, sta bili restavrirani za razstavo *Pod Napoleonovim orlom*, ki bo od 14. 10. 2009 do predvidoma 28. 10. 2010 na ogled v Narodnem muzeju Slovenije na Metelkovi 1.

Pahljači z inventarnima št. N 1428 in N 1353 iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije sta dragoceni za naš kulturni prostor, saj slovenski muzeji hranijo malo tovrstnih pahljač. To je bil eden od razlogov, da smo naredili vrsto preliminarne raziskave, ki so nam bile v oporo pri odločitvi o konservatorsko-restavratorskih postopkih in posegih. Izpeljani niz empiričnih raziskav, ki temeljijo na metodologiji, opisani v razpravi, nam je začrtal smernice nadaljnjih postopkov. Vseskozi pa smo upoštevali etično načelo o reverzibilnosti postopkov in minimalno poseganje v avtonomnost artefakta.

264

Opisani pahljači sta sestavljeni iz več različnih materialov in iz delovnih izkušenj vemo, da je prav te najtežje konservirati in restavrirati. Analize EDS XRF so nam omogočile vpogled v kvantitativno elementarno sestavo kovinskih delcev na osnovi karakterističnih energij v rentgenskem spektru. Tako smo opredelili kovinske elemente, ki jih je razmeroma veliko na obeh pahljačah. Z mikroskopsko analizo tekstilnih delov smo ugotovili, iz kakšnega materiala sta pahljači narejeni. Na osnovi analiz smo se potem odločali o načinih in postopkih konserviranja in restavriranja. Ker sta pahljači iz kompozitnih materialov in pa tudi zato, ker so poškodbe lahko povsem različne, zahtevata individualen pristop. Literature o tem je bore malo (pri nas je objavljen samo en prispevek), zato smo menili, da ni odveč o postopkih, spoznanjih in metodah dela seznaniti strokovno javnost.

Preventivna konservacija nam nalaga skrb za predmet tudi po konserviranju in restavriranju, to je ustrezno shranjevanje in razstavljanje predmetov. Zato smo se odločili, da naredimo takšno podlago za pahljači, ki jih podpira na njihovih najbolj občutljivih mestih. Podlaga, ki smo jo naredili, je primerna za shranjevanje in tudi za razstavljanje, saj je narejena iz poprej oprane šantung svile. Zaradi rahlosti, občutljivosti in poškodb (še posebej tistih iz blaga) pahljač ni priporočljivo znova zložiti, saj največ poškodb tekstila nastane prav na pregibih. Še več, restavrirane pahljače velja shraniti in razstaviti v razprtem stanju in izpostaviti le za krajši čas šibki svetlobi. Tudi vlaga in temperatura morata tako v prostorih, kjer so pahljače shranjene, kot v razstavnih prostorih ustrezati standardom, ki zagotavljajo artefaktom varnost.

LITERATURA

- ARMSTRONG, Nancy J.
1974 *A collector's history of fans*. London: Studio Vista.
- BARÓ, Carlos M.; ESCODA, Juan
1957 *Éventails anciens*. Bern: Hallwag.
- FLURY-Lemberg, Mechthild
1988 *Textil-Konservierung im Dienste der Forschung*. Bern: Abegg-Stiftung.
- LANDI, Sheila
1998 *The textile conservator's manual*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- O'HARA, Georgina
1994 *The encyclopedia of fashion*. London: Thames and Hudson.

PAJAGIČ Bregar, Gojka

2006 Inventarne številke na muzejskih predmetih. V: *Priročnik : muzejska konservatorska in restavratorska dejavnost*. Ljubljana : Skupnost muzejev Slovenije. Str. 1–16.

VILMAN, Jana

2003 *Restavriranje in muzejska prezentacija pahljač : diplomsko delo*. Ljubljana: [J. Vilman].

WEBBER, Pauline

1984 The conservation of fans: the paper conservator. *Journal of the Institute of Paper Conservation*, št. 8, str. 40–58.

WORCH, Maria Theresia

1999 Die Dokumentation von Textilrestaurierung. *Restauro* 105, št. 3, str. 180–185.